

2. *І.Огієнко*. Пам'ятки старослов'янської мови XI віків. — Варшава, 1929. — С.98-188.
3. *Іван Огієнко*. Український стилістичний словник. — Львів, 1924. — 496 с.
4. *Літературознавчий* словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.Л.Ковалів та ін. — К., 1997. — 752 с.
5. *Ляхоцький В.П.* Джерела до біографії І.І.Огієнко в архівосховищах Києва // *Архіви України*. — 2000. — №4-6.
6. *Огієнко І.* Без спільної літературної мови нема нації // *Рідна мова*. — 1935. — Ч.9. — С.389.
7. *Огієнко І.* Історія української літературної мови / Передм. М.Тимошика. — К., 1995. — 294 с.
8. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки. — Л., 2001. — 60 с.
9. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. — К., 1991. — 272 с.
10. *Фаріон І.* Історико-психологічний аспект нашого правопису // *Поступ*. — 2001. — №33 (691).

The article highlights the Ukrainian Literary Language formation, development and future prospects questions, that have been depicted on pages of Ogienko's work «The history of the Ukrainian Literary Language».

The purpose of this article is to make a careful analysis of Ogienko's thoughts and views on the Ukrainian Orthography formation and future prospects.

Key words and word-combinations: Ukrainian Literary Language history, Ukrainian Orthography, con-ciliarism.

Отримано: 7.06.2007 р.

УДК 811.161.2'36

О.В.Кульбаська

Національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

ВТОРИННА ПРЕДИКАЦІЯ В КОНЦЕПЦІЇ І.ОГІЄНКА ТА В СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ

Системність синтаксичних значень поширювальних та ускладнювальних компонентів речення, які встановив І.Огієнко, у поєднанні з такими прийомами і поняттями сучасного синтаксису, як предикація, інформативна достатність/недостатність дієслів-предикатів, трансформація, конденсація набуває можливості стати теоретичним підґрунтям для розмежування елементарних/неелементарних простих речень.

Ключові слова: предикативність, предикація, предикатність, дієслівність.

Аналіз літератури, присвячений вивченню теоретичних засад синтаксичної концепції І.Огієнка, засвідчує, що увага дослідників зосереджувалася головню на розгляді особливостей граматики української літературної мови XVI-XX ст. (К.Шульжук, В.Пілецький, Б.Ключковський, В.Барчук, В.Захарчин та ін.), на інтерпретації явища варіативності синтаксичних засобів (Н.Гуйванюк, М.Кобилянська, І.Кобилянський, З.Бичко та ін.), на з'ясуванні структурно-семантичних параметрів

різного типу поширювачів та ускладнювачів реченнєвої структури (М.Степаненко, Н.Степаненко, О.Галайбїда, І.Ощипко та ін.), на окресленнї стилїстичних можливостей засобів синтаксису (А.Галас).

Особливо важливим і цїнним внеском І.Огїенка у розв'язаннї актуальних проблем синтаксису є працї «Початкова граматика української мови. Морфологїя і складня» (1937), «Складня української мови» (1938), в яких описано семантичнї та семантико-синтаксичнї концепти речення: *предикат, суб'єкт, предикацїя, предикативнїсть*. Учений вбачав у розкриттї їх змїсту наближення до вїдповїдї на питання про закономірнїсть еволюцїї граматичного ладу мови, видозмїну реченнєвої структури та напрямїв її перебудови. У цьому аспектї мета нашого дослїдження — з'ясувати погляди І.Огїенка на вторинну предикацїю та засоби її вираження у простому реченнї; простежити вплив граматичних ідей лїнгвіста на подальше вивчення реченнєвої структури у формальному, семантичному та функцїональному аспектах.

Просте речення І.Огїенко розглядав як втїлення мисленнєвої діяльностї, виявляючи універсальнї механїзми, актуальнї для будь-яких аспектїв реального життя слова. На думку ученого, кожна думка двочленна: вона складається з суб'єкта (пїдмета) й предиката (присудка). Разом з тим І.Огїенко писав: «...постає баламутство, таке звичайне тодї, коли ми граматику заступаємо логїкою. Щоб цього не було, в науцї прийнято тїльки граматичне, цебто формальне окреслення членїв речення» [8, с.157]. Отже, у «Складнї української мови» речення розглянуто як граматичну будову, яку структурують граматичнї форми — частини мови. У цьому аспектї головне в реченнї — це предикативний зв'язок — граматична форма особового дїєслова.

Релевантною ознакою речення, вважає І.Огїенко, є його предикативнїсть, правда, ототожнена з присудковїстю [8, с.125] та дїєслївнїстю [8, с.39]. Ця важлива думка І.Огїенка набула суттєвого поглиблення у працях з категорїйного синтаксису. Граматисти розглядають предикативнїсть здебїльшого як «основну властивїсть речення», яка «вїдрїзняє його вїд усїх інших одиниць» [1, с.138-139] та виступає ґрунтом для встановлення моделей (структурних схем) речення і їх загального перелїку [5, с.107-108, 128-129]. Предикативнїсть належить до формально-граматичних категорїй, а отже, характеризується послїдовнїстю маркування своїх значень [див.: 2, с.54-57, 66-113; 6, с.28].

Основним репрезентантом предикативностї І.Огїенко вважав дїєслово, констатуючи, що воно — «дїєва чи часова прикмета пїдмета, як головного дїяча речення [8, с.103]. Вїдношення мїж елементами речення — суб'єктом і предикатом — І.Огїенко квалїфікує як «предикунання» [8, с.118-119]. У сучасних працях з семантичного синтаксису цю категорїю називають «предикацїя» [3, с.29], визначаючи з огляду на ступїнь важливостї у структурї речення як первинну (К.Городенська), пряму (Н.Гуйванюк), основну (В.Гак), латентну (П.Лекант), актуальну (О.Залевська).

Вїдзначимо, що І.Огїенко послїдовно не розмежує поняття «предикативнїсть» — «предикацїя» — «предикатнїсть» [8, с.39]. На нашу

думку, принципове розрізнення цих концептів є суттєвим для категорійного аналізу, базовим у розмежуванні семантичної елементарності/неелементарності синтаксичних одиниць та дослідження їх взаємодії. Будучи обов'язковою властивістю речення, категорія предикації охоплює семантико-синтаксичні відношення предиката і субстанціональних (зі значенням предметності) синтаксем. Так, *первинна предикація* (основна) відбиває акт творення семантично елементарного простого речення, що є знаком однієї ситуації (праці І.Вихованця, К.Городенської, М.Мірченка, Н.Гуйванюк, Т.Лутак, Ю.Єщенко, Г.Золотової, О.Каминіної та ін.). Вона репрезентує структурний центр речення й одночасно його структурно-семантичний мінімум; інші компоненти поширюють, доповнюють висловлення. Крім первинної, існує ще *вторинна предикація*, що виявляється у приписуванні суб'єкту (або об'єкту) додаткової релевантної ознаки. Вона не має самостійного модально-часового значення й ускладнює речення. Таким чином, вторинна (нереченнева, напівфразна, секундарна) предикація маркує асиметричні синтаксичні одиниці, пов'язана з активними у наш час процесами компресії та синтаксичної редукції, які в основних своїх виявах репрезентують ті чи інші площини закону мовної економії, засвідчують постійну динаміку в українському синтаксисі.

Важливо, що І.Огієнко у «Складні української мови» відзначив явище вторинної предикації (хоч і без термінологічного визначення). За спостереженням ученого, «предикативну силу» [8, с.141] мають іменники, прикметники, дієприкметники, прислівники, інфінітиви та деякі ускладнювальні конструкції — звертання, вставні слова й речення, відокремлені звороти, які за певних умов вводять нову важливу інформацію в текстовий масив.

Очевидною є обізнаність мовознавця з працями О.Потебні, Ф.Фортунатова, Д.Овсянико-Куликовського, О.Шахматова, О.Синявського, Є.Тимченка, В.Богородицького та ін. учених, теоретичні концепції яких толерантно коментує І.Огієнко. Так, першим засобом вторинної предикації, за І.Огієнком, є атрибут. Учений відзначає, що «в граматиці деякі вчені атрибутивність розуміють дуже широко, відносячи до неї все, що не належить до предикативності» [8, с.118], проте він дотримується вужчого трактування, хоч і не заперечує думки Д.Овсянико-Куликовського — «атрибутивність повстала з давньої предикативності через ступеневу втрату її сили» [8, с.119]. І.Огієнко не визнає іменниковий атрибут чи атрибут-словосполучення, наголошуючи на необхідності послідовно дотримуватися формального підходу [8, с.131, 132, 135], а не семантичного. Атрибут-прикметник у препозиції щодо іменника-суб'єкта чи об'єкта виконує конкретизувальну функцію, беручи участь в організації нового смислу: «В природі кожний предмет має свої власні ознаки, такі ознаки, що вирізняють один предмет від другого. Ознак цих у предмета надзвичайно багато, і їх можна поділити на декілька груп: ознаки основні, другорядні, постійні, тимчасові. Знати ознаки предмета — знати самий предмет»; «...духовний розвиток людини залежить і від того, скільки таких ознак вона знає» [8, с.120].

Більшу предикативну силу, за І.Огієнком, мають постпозитивні прикметники (у позиції реми): «Звичайне місце прикметникового пояснення в реченні — перед своїм керівним іменником; але коли хочемо звернути на нього більшу увагу, часом ставимо його по йменнику: Вод а з е л е н а хвилюється — тут прикметник підкреслюється сильніш, як у реченні звичайнім: Зелена вода хвилюється» [8, с.130].

У концепції І.Огієнка іменник і прикметник, що тісно пов'язані між собою, зближені з дієсловом, яке також передає ознаку. Взаємозв'язок лексико-граматичної семантики атрибута-прикметника і предиката-дієслова учений демонструє, зокрема, на прикладі *добрий брат* і *брат добрий* (час теперішній) або *брат був, буде добрий* і т. ін. [8, с.119] (порівн.: *зел, ная трава* і *трава зеленеет* у працях О.Потебні [9, с.60]) і робить висновок: прикметникова ознака статична, а дієслівна — динамічна. Таким чином, ці лінгвістичні погляди І.Огієнка стали одним із джерел сучасного вчення про денотативні і сигніфікативні аспекти лексичного значення слів, ідентифікувальні та предикатні частини мови [див. праці І.Вихованця, К.Городенської, Н.Гуйванюк, А.Загнітка, В.Кононенко та ін.].

Отже, семантико-синтаксичний зв'язок прикметника з іменником, що знаходить вияв у співвідношенні форм, засвідчує категорійну наближеність явищ атрибуції і предикації один до одного. «В позиції предиката прикметник повною мірою розкриває свій сигніфікативний потенціал, але навіть виступаючи у функції атрибута, прикметник виявляє свої предикативні можливості і здебільшого потенційно може бути перенесений в позицію предиката» [7, с.209].

У сучасних дослідженнях всебічно обґрунтовано положення щодо прикметника як носія вторинної предикації, що виявляє свою природу в межах семантичної структури речення. Причому учені відзначають випадки функціонування ад'єктивних форм у ролі «вторинного» («дуплексивного») предиката [10], як-от: *Живе вона в мене **веселенька** собі* (Марко Вовчок); *Я завжди знав Ольгу **скромною** і **мовчазною*** (І.Вільде). І.Огієнко помітив особливість синтаксичного зв'язку, який об'єднує не два компоненти, як звичайно, а три. Такий зв'язок сьогодні кваліфікуємо як двобічний (двоспрямований) і визначаємо як «тяжіння» — сильне чи слабке [10, с.5-7]. З цього приводу І.Огієнко писав: «Як знаємо, займенник — це така частина мови, що в одному збірному слові об'єднує різні значення цього слова; це ніби абстрактний підсумок цих значень. Ось через це йменникові займенники: я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони, хто, що не паруються з прикметником, цебто не можуть мати при собі прикметникового пояснення. Справді, не можна атрибутивно спарувати особового займенника з прикметником, — такий прикметник конче стане за присудка (при допомозі дієслова); не говоримо: «Сердитий я пішов», але може бути тільки: «Я пішов сердитий» [8, с.136-137]. Порівн.: *Я пішов* + *Я був сердитий* (між двома пропозиціями виникають відношення одночасності подій).

До звичайного атрибута, як справедливо стверджує І.Огієнко, подібна й апозиція (прикладка): «Апозичійний стосунок так само, як

і стосунок атрибутивний, дуже легко переходить на предикативний, напр.: «Пішов столяр Іван»; «Іван столяр», останнє — закінчене речення. Прикладка взагалі має помітну предикативну силу, чому, як показав те Потебня, вона легко переходить ув окреме закінчене речення [8, с.141-142]. Цей «могутній поетичний засіб» є «ознакою розвиненого думання й небуденного стилю» [8, с.143].

Ще одним засобом вторинної предикації є дійменник (інфінітив) у функції «пояснення», тобто поширювача структурної схеми речення. Відзначимо, що українські мовознавці кінця XIX — початку XX ст. (зокрема, С.Смаль-Стоцький, В.Сімович, Є.Тимченко, І.Огієнко та ін.) вважали речення з інфінітивами «скороченими» складними реченнями. Щоб зрозуміти їх природу та їх пояснення, — наголошує І.Огієнко, — треба пам'ятати, що наш дійменник походить із віддієслівного іменника в давальному відмінку, цебто — його споконвічна роль в реченні — бути об'єктом» [8, с.111], а також «сприйматися в реченні й за родовий відмінок, а тому й бути прикметниковим поясненням (атрибутом)» [8, с.136]. Релевантною ознакою інфінітива, за І.Огієнком, є його залежність від дієслів, іменників і прикметників, «цебто буває придієслівний, прийменний і прикметниковий [інфінітив. — О.К.]». Зокрема, «придієслівного об'єкта часто маємо по дієсловах руху (це т.зв. колишній супіи), думання, бажання, надії, приказу, прозання, посліху й т.ін., напр.: *пішов косити, поїхав торгувати, бажано вчитися, сподіваюсь закінчити* й т. ін.» [8, с.111]. Наведені приклади свідчать, що в тогочасній синтаксичній науці не було чітких критеріїв для диференціації синтаксичної функції інфінітива, адже в конструкції «*пішов косити*», «*поїхав торгувати*» виразно представлено обставинне значення мети, порівн.: «*поїхав, щоб косити*», «*поїхав, щоб торгувати*»; у конструкціях «*бажано вчитися*», «*сподіваюся закінчити*» інфінітив з відмінюваною формою дієслова становить дієслівний складений присудок. Отже, поділу інфінітивів на суб'єктні чи об'єктні, запропонованому І.Огієнком [8, с.111-112], ще недостатньо для відмежування інфінітивів-дійменників у власне предикативній функції та поширювальної: необхідно брати до уваги лексичне значення стрижневого Vf-компонента, видове значення дієслівних форм, значення самого інфінітива, зміст висловлення загалом [4, с.230].

Об'єктні дійменники «ті, що їх дія стосується не дії підмета, а до прийменникового пояснення: Я згодив пастуха корову пасти (= *Я згодив пастуха, щоб він корову пас*)» [8, с.111-112], виступають у ролі інфінітивного додатка. На глибинному рівні подібні речення є двосуб'єктивними (*Я згодив + Пастух буде пасти корову*) і передбачають трансформацію «дійменника на ймення, напр.: Дайте *спочити* (= спочинку) Черк., Христос учив *народ любити* (= любови до народу) Кон.» [8, с.113].

Неузгоджений означальний поширювач інфінітивного типу, властивий «духові нашої мови», І.Огієнко кваліфікує як «прийменний дійменниковий об'єкт», що зазвичай вживаємо «по словах: пора, час, звичка, сила, думка, наука, майстер, штука, страх і багато т. ін.: пора обідати, час уставати, звичка писати й т. ін.» [8, с.111], а також у

сполученнях «прийменник + дієйменник»: *радий зробити, здатний ходити, охочий співати, повинен принести* і т. ін. [Там само].

Відзначаючи «дієслівну силу» інфінітива, І.Огієнко не погоджується з думкою деяких учених, зокрема О.Потебні, з трактуванням синтаксичного значення цієї дієслівної форми як «другорядний присудок», «...бо дієйменник ніколи не в'яжеться безпосередньо з підметом, а вже це не дає йому змоги вважатися за присудка, хоча б і другорядного» [8, с.113].

Таким чином, сучасна лінгвістична думка підтвердила і розвинула висунуті І.Огієнком положення про наявність декількох категорій для вираження тотожних понять відповідно до комунікативних інтенцій мовця. Комплексне дослідження системи засобів вторинної предикації є перспективним і необхідним, оскільки дає змогу розв'язати актуальну проблему синтаксису — розмежування семантично елементарного і семантично неелементарного речень, розрізнення предикатних і неpredикатних знаків.

Список використаних джерел:

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. — М.: Прогресс, 1974. — 447 с.
2. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. — К.: Либідь, 1993. — 354 с.
3. Вихованець І.Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності // Українська мова. — 2002. — №1. — С.25-31.
4. Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. — Чернівці: Рута, 1999. — 336 с.
5. Загітко А. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. — Донецьк: ДонНУ, 2001. — 662 с.
6. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення. — К.: Вища шк., 1985. — 126 с.
7. Кононенко В., Кононенко І. Категорія атрибутивності в світлі граматичної концепції О.О.Потебні // О.О.Потебня й актуальні питання мови та культури: Зб. наук. пр. — К.: Вид-чий Дім Дмитра Бураго, 2004. — С.207-213.
8. Огієнко І. Складня української мови (Ч. 10): Частина друга: Головні й пояснювальні члени речення. — Жовква: Друкарня О.О.Василіян, 1938.
9. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. — М.: Просвещение, 1968. — Т. 3. — 551 с.
10. Томусяк Л.М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексидами. — Автореф. дис.... канд. філол. наук. — Івано-Франківськ, 1999. — 19 с.

The aim of this article is to find out I.Ogienko points of view on the secondary predication in the structure of the simple sentence. It is represented by second predicative syntaxem that have propositive semantics. These are, first of all, participles and adverbial participles that haven't lost the valency of verbs. The sentences that include these components are in the correfferency with different types of sentences.

Key words and word-combinations: secondary predication, valency of predicate, explicit/implicit, nonspeech proposition.

Отримано: 10.09.2007 р.